

SÁRI ZSOLT, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese
INTERKULTURÁLIS DIALÓGUSOK A SKANZENEBEN
A SZABADTÉRI MÚZEUMOK TÁRSADALMI MÚZEUMI
SZEREPVÁLLALÁSAI

TA hetvenes évektől kibontakozó új muzeológia (new museumology) a kétezres évek elejére eljutott a kritikai muzeológiáig, Nina Simon 2010-ben megjelent kötete pedig már a részvételi muzeológiáról szól (Participatory Museum).

¶ Mára bebizonyosodott, hogy a múzeum nem lehet egy tekintélyen alapuló, kinyilatkoztató intézmény. Meg kell találnunk azokat a lehetőségeket, amelyekben egyszerre adunk lehetőséget az interakcióra és a szemlélődésre is. Ennek lehetőségét az adja meg, hogy – Nick Prior szavaival élve – „a múzeum más szóval nem egyszerűen a gyűjteménye (kurátori) tekintélyén alapul, hanem megtalálja a módját, hogy a közönség különböző hivatkozási kereteinek is megfeleljen – ezzel a gyűjtemény váratlan olvasatait bátorítva. (...) Mindebből az következik, hogy a múzeum radikálisan szinkretikus intézmény, amelyben együtt működnek eltérő tendenciák – esztétikai kontempláció és szórakozás, műértés és fogyasztás, egyéni gyönyörködés és közösségi szolgáltatás.”¹

¶ A szabadtéri múzeumok a világ egyik legsikeresebb múzeumtípusát képviselik, jelentős etnográfiai és történeti gyűjteményekkel, meghatározó, látogatóbarát és látogatókat vonzó kiállításokkal és a kiállításokhoz kapcsolódó programokkal, rendezvényekkel. A múzeumtípus sikere leginkább azon múlott, hogy a társadalom nagyon széles rétegeit – iskolázottságtól, társadalmi és gazdasági állapotuktól függetlenül – képesek integrálni e múzeumokba. A szabadtéri múzeumok a hétköznapi emberek élettörténeteit mesélik el: önmaguk, családjuk történeteivel találkozhatnak a látogatók.² Ez volt a szabadtéri múzeumok alapító gondolata is: Arthur Haselius (1833–1901) álmodta meg azt a múzeumtípust,³ amely eredeti, áttelepített lakóházak segítségével mutatja be egy-egy régió rurális (vagy városi) építészetét, lakáskultúráját és életmódját. Nem egyszerűen építészeti és/vagy lakáskultúra múzeumok

a szabadtéri
múzeumok
a hétköznapi
emberek
élettörténeteit
mesélik el:
önmaguk, családjuk
történeteivel
találkozhatnak
a látogatók

[1] Nick Prior 2012, 102.

[2] John Williams-Davis & Beth Thomas 2013.

[3] Hazelius valószínűleg felhasználta az 1889-es párizsi világkiállításon szerzett tapasztalatait is. Hiszen ezen a világkiállításon, de már az 1867-esen is megjelentek a szabadtéri múzeumok előképei. A francia Frédéric Le Play (1806–1882) tervezte a párizsi expo néprajzi parkját, majd Charles Garnier híres operaépítész pedig a *Histoire de l'habitation humaine* (Az emberi lakóhely története) című kiállítását. Kiállításának alapötlete az emberi kultúra fejlődésének az otthonon, a „legfontosabb és legtanulságosabb helyszínen” keresztül való bemutatása volt, és ez példaként szolgálhatott Hazelius számára. Sten Rentzhog 2007, 25–29.

*a stockholmi
Skansen
egyszerre volt
folk-park, sokrétű
szabadidőpark,
zöld hely
és találkozópon*

voltak ezek, hanem igazi társadalmi múzeumok, amelyekben a korszellemet meghaladva már nemcsak a gyűjt-megőriz-be-mutat hármass feladatrend jelent meg, hanem a tanítás és a szórakoztatás is lehetőséget kapott. Ezt a szerepet vette magára a stockholmi Skansen, amely egyszerre volt folk-park, sokrétű szabadidőpark, zöld hely és találkozópon. A Skansen – és a többi szabadterei múzeum – sikerének alapja a tudás és a szórakozás egyesítésének kreatív módja volt.

TÖBBSÉG-KISEBBSÉG

¶ A szabadterei múzeumok agora szerepe korán kialakult, kiállításaikkal mind a lokális, mind a nemzeti identitás formálói lettek, gyakran ellensúlyozták az egyébként tipikus osztályok közötti konfliktusokat⁴, hiszen olyan múzeumokká alakultak, ahol a helyi társadalom különböző háttérű tagjai megtalálhatták saját kulturális vonásaikat. Ez a képlet változott meg a kétezres évek elejére: a 21. századi „népvándorlás”, migráció új kisebbségeket alakított ki.

[4] Stefan Bohman
1997.

*a helyi kisebbségek
életmódja került
bemutatásra*

¶ Eleinte a történeti kisebbségek, a többségi és kisebbségi társadalom problémái jelentek meg a szabadterei múzeumok kutatásaiban, gyűjteményezéseiben, majd kiállításaiban és ismeretátadási programjaiban. Ebben az alapvetően történeti perspektívában (és narratívában) a helyi kisebbségek életmódja került bemutatásra. Ez különösen az északi és nyugati szabadterei múzeumokban vált általánossá, de szentendrei példa is kapcsolódik ehhez a témához. Az európai – lokális – zsidóság életmódjának bemutatása több szabadterei múzeumban megjelent, ebben a Skansen 2006-ban átadott Felföldi mezőváros tájegysége korai példaként jelent meg, hiszen a mádi kereskedőház a mezővárosi zsidó–magyar együttélés narratíváját mutatja fel. Nemcsak a történelmi tények, ismeretek átadása a célunk, hanem a személyes sorsok rekonstrukcióján keresztül az empátia, a felelős gondolkodás kialakítása is. Ezt valósítjuk meg a *Ráhel, János, Jákob és a színésznő* – a Felföldi mezőváros tájegység kiállításait felhasználó oktatási csomagunkban.

*személyes sorsok
rekonstrukcióján
keresztül
az empátia, a
felelős gondolkodás
kialakítása*

¶ A svédországi Jamtli a *számi kisebbség* életét mutatja be, abból az időszakból, amikor még főként hagyományos, nomád életmódot folytattak rénszarvasokkal, vadászattal és halászattal. Érdekes adaptációt hozott létre az aarhusi Den Gamle By, amikor a modern város projektben (fókuszban 1974) egy grönlandi egyetemista – aki az 1970-es évek elején érkezett Dániába tanulni – életmódját rekonstruálta. A kiállítás létrehozásában egy egykori grönlandi diáklány segített, saját története lett a kiállítás tartalma.

¶ Egy másik jelentős kísérlet a holland Arnheimben létrehozott moluccan kiállítás. Az egykori holland gyarmat, a Maluku-szigetek 1951-ben a független Indonéz Köztársaság része lett. Az egykor a holland adminisztrációban közreműködők közül több tízezer költöztek Hollandiába, ám mintegy tizenháromezer család kényszerült ideiglenes táborokba költözni. Az 1960-as évekre világossá vált, hogy a Független Molukui Köztársaság nem jön létre, és a szigetlakóknak Hollandiában kell maradniuk. A moluccan családok számára a barakkban való élet identitásuk fontos elemévé és a saját állam reményének szimbólumává is vált. A múzeumban felépített egykori barakk egy dél-hollandiai tábor központi épülete volt. A barakkban a közös konyhát, a kicsi és több család által lakott lakószobákat, valamint a holland adminisztrátor luxus apartmanját is bemutatják. A részvételi muzeológiát valósították meg, amikor nemcsak a történetek megalkotásába vonták be az egykori táborlakó családokat, de az interpretációban is közreműködnek mint speciális tárlatvezetők. A kiállításban szó esik egy másik történetről is, amely a hetvenes években megrázta a holland társadalmat: malukui fiatalok megtámadtak egy holland vonatot, és meggyilkoltak néhány utast. Adrian de Jong, a múzeum egyik vezető kurátora fogalmazta meg a kiállítás célját: „Ez egy jó példa arra, hogy a közös történelmi tapasztalatok nem feltétlenül hoznak létre nemzeti egységet. Ilyenkor természetesen felvetődik a kérdés, mire emlékezzünk, mit felejtünk el inkább, valamint hogy mit érdemes bemutatnunk a múzeumban.”⁵ Hiszen két történelmi emlékezet található a kiállításban, egyrészt a malukui látogatók számára a barakkok és a kiállítás a független állam egykori lehetőségét

a részvételi muzeológiát valósították meg, amikor nemcsak a történetek megalkotásába vonták be az egykori táborlakó családokat, de az interpretációban is közreműködnek mint speciális tárlatvezetők

[5] Adrian de Jong 2010.

Kenyérsütés a Felső-Tiszavidék tájegységben, 1979
Fotó: Balázs György, Szabadtéri Néprajzi Múzeum

jelképezik, míg néhány holland látogatóban a vonatok elleni támadást idézik fel a látottak.

¶ Hasonló elképzelés valósult meg Szentendrén, amikor a dél-dunántúli lakosságcsereké történetét állítottuk a kiállítás fókuszába. A múzeum hidasi lakóházában egy korabeli szituációt rekonstruáltunk. A 19. századi sváb házból 1945-ben kitelepítették a családot, a ház bútorai és jószágai egy bukovinai székely család tulajdonába kerültek, akiket a bácskai házukból űztek el egyik napról a másikra. Ennek a történetnek a háttere jelenik meg az 1945 és 1947 közötti kitelepítések és lakosságcsereké történetét bemutató speciális, az enteriőröket kiegészítő kiállításunkban is: *A történelem sodrában. Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon az 1940-es években*. A kiállítás kurátora Vass Erika volt. Kiállításunkban az 1945 és 1948 között politikai erőszakkal végrehajtott kitelepítéseket mutatjuk be. A magyarországi németeket a kollektív háborús bűnök vádja miatt Németországba, a bukovinai székelyeket és a Csehszlovákiából szintén a kollektív bűnösség elve alapján kitelepített felvidéki magyarokat pedig Tolna és Baranya megyében a kitelepített németek helyére lakoltatták. Ezek a kényszerintézkedések sok család életét forgatták fel, tették tönkre, szakították szét, és a kisebbségeken kívül a falvak többségi lakosságát is érintették. A megrázó események sokáig feloldhatatlan ellentéteket szítottak a különböző népcsoportok kényszerűségéből egy településre sodort lakói között. Habár napjainkra ezek a konfliktusok látszólag megszűntek, az eseményeket átélő emberek közül sokan még mindig hordozzák a sebeket. A kiállítás nemcsak ennek a traumának a feldolgozását segíti, de a mai fiatalok közötti etnikai, nemzeti konfliktusokat is oldani kívánja a kiállításához kapcsolódó oktatási csomaggal.

¶ Az európai szabadtéri múzeumok az elsők között voltak, amelyek sajátos eszközeikkel igyekeztek reflektálni a migráció kérdéseire. Az 1970-es évektől Nyugat- és Észak-Európát óriási tömegekben érték el az Európán kívüli bevándorlók. A bevándorló kisebbségi csoportok múzeumi reprezentációja korábbra nyúlik vissza, mint a napjainkban érzékelhető migrációs hullám. A bevándorlókkal kapcsolatos párbeszédre

az 1945 és 1947 közötti kitelepítések és lakosságcsereké történetét bemutató speciális, az enteriőröket kiegészítő kiállítás

a bevándorló kisebbségi csoportok múzeumi reprezentációja korábbra nyúlik vissza, mint a napjainkban érzékelhető migrációs hullám

A jubileumi programok egyik érdekessége egy utazó kiállítás, amely egy átalakított és felújított Robur típusú autóbusszal járja végig az országot, azokat a településeket, ahonnan a múzeumba áttelepített épületek származnak.

több szabadtéri múzeum számára vált tudatos gyűjteményezési és kiállítási feladattá a bevándorlók kultúrájának dokumentálása

a már idézett Adrian de Jong 2010-ben magyarul is megjelent tanulmányában felhívja a figyelmet, amikor úgy fogalmazott, hogy „talán ez jelentősen változtat majd a múzeum arculatán, de hosszú távon, úgy vélem, egy sokkal reálisabb, színesebb, hitelesebb képet fog festeni a Hollandiában élők életkörülményeiről”.⁶

Több szabadtéri múzeum számára vált tudatos gyűjteményezési és kiállítási feladattá a bevándorlók kultúrájának dokumentálása. Mára jó néhány példa áll előttünk, többek között törökországi vendégmunkások (Den Gamle By), pakisztáni bevándorlók (Oslo) életmódjának múzeumi reprezentációjára. Az aarhusi múzeum „Szomália-projektjében” somáliai bevándorlók személyes történeteinek keresztül láthatjuk, hogy a polgárháború sújtotta országból miért menekültek el, hogyan érkeztek Aarhusba, hogyan kezdtek új életet, hogyan ismerkedtek a dán kultúrával. Ezek a személyes történetek, egy rekonstruált térben, kézzelfoghatóvá teszik az interkulturális dialógus múzeumi lehetőségeit.

[6] Uo.

¶ A témában az egyik legmerészebb elképzelést a svéd Jamtli Múzeum valósítja meg. A napjainkban zajló migrációra keresték a múzeum által adható válaszokat, hogyan tudják a bevándorlókat múzeumlátogatóvá formálni, hogyan tudják segíteni kulturális és társadalmi integrációjukat. Évek óta zajlanak különböző ismeretátadási projektek, amelyek az interkulturális párbeszédet segítik. Ilyen volt a *Menekülés* nevű, középiskolásoknak szóló programjuk, amelyben a bevándorlók problémáira hívták fel a figyelmet. A helyi Vöröskereszttel együttműködve a *Levél az unokáinkhoz* programban a Jamtliban dolgozó kollégák bevándorlókkal találkoztak, dokumentálták a történetüket, és közösen levéllé formálták a különböző narratívákat, amiket több évvel később majd az unokáik találnak meg és olvasnak el. A levelek írásban, képekkel vagy

a Levél az unokáinkhoz programban a Jamtliban dolgozó kollégák bevándorlókkal találkoztak, dokumentálták a történetüket, és közösen levéllé formálták a különböző narratívákat

2016 szeptembere és 2017 októbere között összesen tizenhárom házat építettek fel Jamtliban bevándorló, letelepedési és munkavállalási engedélyt szerzett családoknak

akár rövidebb videók formájában készültek, és 2016 nyarán kiállítást is rendeztek belőlük. Ezután már konkrét múzeumi sétákat szerveztek a menekültközpontokban élőknek. A speciális tárlatvezetések során a svéd társadalom működéséről, szokásaikról, életmódjukról beszéltek, megismertették a múzeum kiállításait, segítették a svéd nyelv megismerését, illetve igyekeztek természetessé tenni a múzeumlátogatást a bevándorlók számára. Ezekből a programokból nőtte ki magát a legnagyobb vállalkozásuk, amelyet a múzeumot működtető alapítvány és board támogatásával indítottak el: 2016 szeptembere és 2017 októbere között összesen tizenhárom házat építettek fel Jamtliban bevándorló, letelepedési és munkavállalási engedélyt szerzett családoknak. A projekt célját Henrik Zipsane igazgató foglalta össze: „Nem elfogadható a múzeumunk számára, ha az országunkban vagy lokális közösségünkben élő minden ötödik ember semmilyen kapcsolatban nincs a múzeummal. Egy tökéletes intézményben a közösség minden tagja erős kötődést érez a múzeum iránt, mert a múzeum magába foglalja mindenki történelmének a nyomait. Ezzel relevánssá válik mindenki számára, és bármit is találjon az egyén érdekesnek a múzeumban, hozzájárul az identitásához, tükröt tartva számára és lehetőséget biztosítva a reflexióra.”⁷

[7] Henrik Zipsane
2017, 36–37.

HELYI KÖZÖSSÉGEK

- ¶ A szabadtéri múzeumok már a kialakulásukkor sem csak az épített és a tárgyi örökség őrzését és bemutatását vállalták föl, hanem a szellemi kulturális örökség is a múzeumok kutatási tárgyát jelentette. Ehhez tért vissza a Skanzen akkor, amikor már nemcsak az életmód vizsgálata kapcsán vállalta föl ezt a küldetést, hanem az UNESCO szellemi kulturális örökség megőrzését szabályozó egyezmény magyarországi intézménye lett azáltal, hogy a múzeum keretein belül működik a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatósága.
- ¶ E sokpillérű intézmény az örökség bemutatása területén is jelentős változásokat hajtott végre az elmúlt évtizedben, amelyek alapjai még az 1970-es években jöttek létre. Az élő múzeum

koncepciója évtizedek óta az egyik legmeghatározóbb eleme a szabadtéri múzeumoknak, egyben szorosan kapcsolódik az ismeretadási tevékenységhez, az élethosszig tartó tanulás és a minél szélesebb társadalmi hozzáférés koncepciójára épülve. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum az elmúlt években folyamatosan építette ki sajátos társadalmi hálóját, amellyel különböző típusú közösségeket kapcsol az intézményhez, illetve lokális közösségeket segít örökségük, identitásuk megőrzésében, erősítésében.

nem egyszerűen arról van szó, hogy a múzeum addig tart kapcsolatot az adott településsel és az ott élő közösségekkel, amíg gyűjt az adott településen, illetve megnyílik a tájegység/kiállítás. Gyakran ezek a települések közreműködtek a múzeumi programok megvalósításában

¶ Az egyik legfontosabb és a legelső példák között van a múzeumba áttelepített épületeket kibocsátó közösségekkel való kapcsolattartás. Ennek számos példája ismert, hiszen nem egyszerűen arról van szó, hogy a múzeum addig tart kapcsolatot az adott településsel és az ott élő közösségekkel, amíg gyűjt az adott településen, illetve megnyílik a tájegység/kiállítás. Gyakran ezek a települések közreműködtek a múzeumi programok megvalósításában. Az élő múzeum 1970-es évekbeli koncepciójának fontos eleme volt, hogy bizonyos múzeumi rendezvényeken milotai asszonyok tartottak kenyérsütési bemutatót. Legutóbb 2013-ban, majd 2017. május 1-jén, a Skanzen születésnapján vett részt mintegy tucatnyi milotai ember, akik saját „milotai” portájukon tartottak bemutatókat.

¶ Külön izgalmas a jánosomorjai fogadalmi kápolna története. A nyolcvanas évek elején bontották volna el az épületet, mivel egy forgalmas út nyomvonalában állt. A múzeum, miután felmérte, kérte az épület áttelepítését. Így a kápolna Szentendrén újra felépült. Azóta szinte minden évben a Szent Annanapi búcsút a múzeumban tartják meg a jánosomorjaiak.

¶ 2017-ben ünnepli a Skanzen alapításának ötvenedik évfordulóját. A jubileumi programok egyik érdekessége egy utazó kiállítás, amely egy átalakított és felújított Robur típusú autóbusszal járja végig az országot, azokat a településeket, ahonnan a múzeumba áttelepített épületek származnak. A buszban egy-két tárgy és fotó illusztrálja majd a múzeum gyűjteményét, kötődve a felkeresendő településekhez. Egy virtuális anyag segítségével visszaadjuk a közösségnek azokat az épületeket, tárgyakat, amelyek a Skanzenbe kerültek az elmúlt évtizedekben, azaz azokat a fotókat, épületfelméréseket,

A nemesborzovai harangláb a Felső-Tiszavidék tájegységben, 1973
Fotó: Szabó Jenő, Szabadtéri Néprajzi Múzeum

A mándoki görögkatolikus templom eredeti helyén, 1969
Fotó: Balogh László, Szabadtéri Néprajzi Múzeum

A nemesborzovai harangláb építésének előkészítése
Fotó: Janovích István, Szabadléryi Néprajzi Múzeum

A középiskolások minden új társuknál más személyiséggel, más fogyatékossgal, más jellegű nehézségekkel, problémákkal, valamint másfajta sikerekkel találkoztak.

tárgyfotókat, néprajzi interjúkat, amelyeket az adott településen gyűjtöttek a múzeum kutatói az elmúlt ötven évben.

TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS

*az intézetben
nevelődő
gyerekeknek
szükséges
a foglalkozásoknál
a hosszabb
együttlét,
másképp egyre
több középiskolás
jelentkezett
a múzeumban
a kötelező iskolai
szolgálat értelmes
és hasznos
eltöltésére*

¶ A Skanzenben évtizedek óta figyelmet fordítunk arra, hogy fogyatékossgal élő gyerekek számára foglalkozásokat tartunk. Több őket ellátó intézménnyel együttműködési megállapodás alapján szoros szakmai kapcsolatban vagyunk, így csoportjaik rendszeres látogatói foglalkozásainknak. A szorosabb érzelmi kötődés kialakítása miatt azonban az intézetben nevelődő gyerekeknek szükséges a foglalkozásoknál a hosszabb együttlét, másképp egyre több középiskolás jelentkezett a múzeumban a kötelező iskolai szolgálat értelmes és hasznos eltöltésére. Ezt a két megfogalmazódó igényt igyekeztünk összekapcsolni a közös, integrált tábor ötletével, mivel úgy gondoljuk, hogy a két csoport közös tevékenysége kölcsönösen hat a résztvevőkre.

¶ Elgondolásunk szerint nem úgy tekintettünk a résztvevőkre mint segítőkre és segítségre szorulókra, hanem mint akik teljes értékűen kiegészítették egymást. A tevékenységek során bebizonyosodott mindenki számára, hogy a fogyatékossgal élő fiatalok bizonyos készségei, képességei jobb az átlagnál (tapintás, zeneiség, érzelmi intelligencia, kitartás, nyitottság, kíváncsiság stb.), így a középiskolások is becsülendő partnereként ismerték meg a páros napi tevékenységek során cserélődő partnereiket. Ennek köszönhetően erős csoportkohézió alakult ki, amelynek során mindenki megismerhette egymást. A középiskolások minden új társuknál más személyiséggel, más fogyatékossgal, más jellegű nehézségekkel, problémákkal, valamint másfajta sikerekkel találkoztak.

Az egyéb nehézségeik mellett hospitalizációs problémákkal is küzdő sérült gyerekek a középiskolások minden tagjával kapcsolatba kerültek, a közös tevékenységek sok örömet szereztek a csoport tagjainak.

¶ Egy másik programban pedig a demenciával élő időskorúakat szólítjuk meg. Ez az első magyarországi múzeumi példa, amikor ennek a speciális csoportnak szerveznek programot, amely egy európai uniós program részeként valósult meg a Skanzenben. A program célja, hogy ezúttal is olyan társadalmi csoportot szólítsunk meg, amely gyakran akadályoztatva van a múzeum elérésében. A múltidéző program legfőbb célkitűzése a *wellbeing*, vagyis a jóllét érzésének elérése. A múzeumi környezet, a gyűjtemény, és a kiállítás – mint örökségelem – segítheti a közérzet javítását, a múzeum részese lehet mindennapjaiknak.

a múltidéző
program legfőbb
célkitűzése
a *wellbeing*, vagyis
a jóllét érzésének
elérése

¶ A skanzenek nyitott, szolgáltató múzeumi szerepe kapcsolja össze a tudományos kutatóhely és az agora szerepet, így lesz az intézmény szolidáris és társadalmi múzeum.

Irodalom

- Kester, Grant: Életképek: A dialógus szerepe a társadalmilag elkötelezett művészetben. In: *A gyakorlattól a diszkurzusig. Kortárs művészetelméleti szöveggyűjtemény*. 2012, szerk.: Kékesi Zoltán–Lázár Eszter–Varga Tünde–Szoboszlai János. 128–140. <http://www.mke.hu/adat/szovegyujtemeny.pdf>
- Prior, Nick: A kecske is, meg a káposzta is: A múzeum alakváltozásai a hipermodernben. Uo. 90–107.
- Rentzhog, Sten: *Open Air Museums. The history and future of a visionary idea*. Carlsson, Jamtli 2007
- Zipsane, Henrik: Tanulási lehetőségek a szabadtéri múzeumokban – egy óriási kihívás. In: *Szabadtéri múzeumok Európában* (szerk.: Cseri Miklós–Sári Zolt) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre 2010, 99–110.
- Zipsane, Henrik: Befektetés a fenntartható interkulturális párbeszédbe – Egy társadalmi projekt Jamtliban. In: *Múzeum–Projekt–Fejlesztés. Írások Cseri Miklós tiszteletére* (szerk.: Sári Zolt) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre 2017, 33–40.

Astra Nemzeti Múzeumi Központ, Nagyszeben

